

СТРУКТУРНО-ЗНАЧЕЊСКИ ТРОУГАО: ГРАМАТИЧКИ, ЛОГИЧКИ И СЕМАНТИЧКИ СУБЈЕКАТ*

Ово истраживање је предузето с циљем да се боље сагледају односи између граматичког, логичког и семантичког субјекта, све у намери да свака од наведених категорија заузме, доследном применом одговарајућих критеријума, своје формацијско место у синтаксичко-семантичком систему српскога језика. Док се граматички субјекат одређује применом формалних а семантички значењских критеријума, дотле за логички субјекат важе и једни и други.

Кључне речи: српски језик, граматички субјекат, семантички субјекат, логички субјекат.

This research was undertaken with the aim of better understanding the relations between the grammatical, logical and semantic subjects, all with the intention that each of the mentioned categories takes, with the consistent application of the appropriate criteria, its formational place in the syntactic-semantic system of the Serbian language. Whereas the grammatical subject is determined by applying formal and the semantic subject by applying meaning criteria, both apply to the logical subject.

Keywords: Serbian language, grammatical subject, semantic subject, logical subject.

1. Увод

Иако је реч о уобичајеним категоријама у савременим граматикографским традицијама, у чему ни србистика није изузетак, ипак завређује истраживачку пажњу да им се приступи интегративно, указујући притом подједнако и на тачке додира и на диференцијалне црте, што у крајњем треба да омогући да и у српској граматикографији пронађу адекватно место – свака за себе и међу собом. Зашто 'субјектност' уопште привлачи нашу пажњу? Чак и у нетерминолошкој употреби, нпр. *привредни субјекти* или *политички субјекти*, категоријом субјекта се идентификује кључни чинилац у одређеном домену друштвене стварности, што свакако има директне везе са поимањем поменуте категорије у граматичком систему, у којем игра неку од централних улога – у синтакси је то један од најважнијих реченичних чланова, а у семантици кључна улога која се може доделити неком учеснику ситуације, будући да без семантичког субјекта, што је друго име за носиоца ситуације (агенс, експеријент или егзистијент), нема ни саме ситуације. Претходном пару смо придодали и логички субјекат, који још увек 'лебди' између синтаксичкога и семантичкога система, између осталог и зато што је реч о категорији традиционалне граматике, за који мислимо да га

---

* Овај рад је настао у оквиру истраживања спроведеног на Филозофском факултету у Новом Саду, које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

унапред не треба искључити ни из савремених приступа синтаксичко-семантичких описа језика. А разлог је врло једноставан – стабилизацију места логичкога субјекта у језичкоме систему подједнако обезбеђују и граматички и семантички субјекат.

Намера нам није да се бавимо термилошким аспектом историје овога проблема, већ много више да свака категорија у овом структурно-значењском троуглу буде дефинисана појмовним апаратом својственим језичком плану коме припада, чиме ће се и једној, и другој, и трећој јединици омогућити несметан суживот у синтаксичко-семантичком систему српскога језика. Наиме, овде нећемо ићи трагом питања о термилошкој доследности или адекватности за поједине категорије, при чему нарочито мислимо на логички субјекат, посебно у светлу савремених тенденција у синтакси и семантици, већ ћемо напротив поћи од категоријалног интегритета сваке од три јединице појединачно.

Овако замишљено испитивање нема много смисла ако се не креће у границама које исцртавају неке од проминентних лингвистичких теорија, где у првом реду мислимо на теорију валентности а потом и на функционалну и падежну граматику, што не треба да изненађује. Прва ће нам пружити теоријски и методолошки ослонац за структурне односе у реченици, а друге две за оне значењске, подједнако важне за појмовно одређење посматраних категорија.

Управо последњи став даје и оправдање и легитимитет предузетом истраживању, али не само он. Много више нас занима испитивање могућности да се у домаћој лингвистичкој традицији једном успостављена мерила помире са савременим лингвистичким достигнућима, бранећи став да се и оном старом може дати неко ново значење, без нарочите потребе да се крене путем термилошких иновација у србистици. Управо у том контексту треба посматрати и избор ове три сродне синтаксичко-семантичке категорије – циљ нам је да илуструјемо како критеријална утемељеност обезбеђује стабилно место у граматичком систему српског језика свакој од наведених категорија. У том смислу ће тежиште рада бити, разуме се, на логичком и семантичком субјекту, при чему од њега не треба очекивати исцрпност у навођењу свих њихових појавних ликова. Без обзира на речено, осврти на граматички статус и контекстуална значења граматичког субјекта биће неминовна, али донекле и неопходна како би се учврстила једна важна тачка посматрања у анализи.

2. Форма и/или садржина језичких јединица?

Заслуга је Де Сосира што је афирмисао начело о бинарној природи језичкога знака (De Sosir 1969: 85; De Sosir 2004: 18), а то значи да свака језичка јединица у себи повезује форму и значење, што је начело које служи као полазиште и у данас све утицајнијој конструкционој граматици (Goldberg 1995: 1, 6). Зато сваки лингвистички опис који претендује на потпуност мора узети у обзир оба ова аспекта функционисања јединица у језику, при чему се не сме сметнути са ума да је веза између форме и значења арбитрарна (De Sosir 1969: 85), тј. каноничке природе.

Управо су се, пратећи ова два главна лика језика, и лингвистички приступи оријентисали у различитим правцима – претежно ка формалној или ка

значењској страни језичких јединица. Тако теорија валентности доминантно трага за правилностима извођења реченичних модела, тј. реченица (Welke 1988: 11), док функционална граматика настоји да језичке изразе доведе у везу са комуникативним функцијама које имају (Dik 1997: 3; Thompson 2004: 28), односно да значењу одреди формалне и контекстуалне координате (Всеволодова 2000: 12; Бондарко 2002: 103). Коначно, генеративна граматика тежи да опише све језичке нивое, али из перспективе функционисања човековога ума (Philippi–Tewes 2010: 14; Carnie 2011: 328). Без обзира на преовлађујуће ставове о нужности одређивања како формалних тако и значењских координата за сваки предмет анализе, ипак је немогуће порећи да се, у зависности од тога који се језички план посматра, неретко једном или пак другом приступу мора дати предност. Ако то покушамо да применимо на јединице које овом приликом анализирамо, неадекватно би било граматички субјекат примарно посматрати у светлу семантичких улога те закључити да је у питању члан реченице који даје податак о вршиоцу радње, чему се опирају примери попут *Кућа је одавно озидана* или *Храброст је краси* итд. На исти начин би погрешно било и одређење да се занемари чињеница да је најприродније место за вршиоца радње управо граматички субјекат (Ристић 1999: 159; Алановић 2019: 21), што нас свакако не ослобађа обавезе да укажемо и на друга места његове реализације у реченици, нпр. *Овај податак ми говори нешто сасвим друго*. Очигледно је да се у једном случају као једино ваљан намеће пут од форме ка значењу, а у другом је то од значења ка форми, што није резултат личних афинитета истраживача већ потребе да се свака јединица опише појмовном апартуром примереном одређеном језичком нивоу. Када се ово има у виду, као неминовност остаје да се једне категорије дефинишу уважавајући структурне односе а оне друге полазећи од значењских веза. Но, с обзиром на то да у овом раду нашу пажњу привлаче три синтаксичко-семантичке категорије субјекатског типа, оправдано је претпоставити да има случајева који се могу потпуно осветлити тек применом и синтаксичких и семантичких критеријума, што је управо случај са логичким субјектом.

2.1. *Грамматички субјекат*. Отпочињући излагање о грамматичком субјекту у српском језику тешко је одупрети се пориву да се прокоментарише његово позиционирање у односу на друге јединице у реченици. Једном другом приликом смо указали да се у србистици до данас негују барем три приступа (Алановић 2016: 39): први у којем је субјекат главни члан реченице (Белић 1998: 119), други по којем су субјекат и предикат два главна члана реченице (Стевановић 1979: 23, 34; Пипер/Клајн 2013: 296), и трећи који предвиђа да је субјекат допуна (Ружић 2005: 478; Мразовић 2009: 37), као што су то још објекат или предикатив. Остављајући личне теоријске склоности по страни, више је него јасно да ови ставови налазе различита теоријска упоришта, од којих су нека логичке или појмовне природе, а друга чисто структурне.

Без обзира на то којем се правцу приклонимо, овде ћемо у најкраћем скицирати особине граматичког субјекта, задржавајући се углавном на његовим структурним и формалним обележјима. Грамматички субјекат у српском језику јесте:

- (а) првостепени реченични члан (Пипер/Клајн 2013: 296, 302);

(б) укључен у реченицу захваљујући присуству предиката или личног глагола (Silić/Pranjковић 2007: 293);

(в) у конгруентној вези с предикатом или личним глаголом (Silić/Pranjковић 2007: 293; Станојчић/Поповић 2014: 235; Пипер/Клајн 2014: 298);

(г) у необележеном реду речи позициониран испред глагола, као тема исказа, што показује да чини његову леву валентност (Алановић 2011: 172; Пипер/Клајн 2014: 298);

(д) у облику номинатива именске речи (Пипер/Клајн 2013: 297; Станојчић/Поповић 2014: 235).

Сва поменута обележја налазимо на примеру субјекта у следећој реченици: *Ана је попила сок*, која се не мењају чак ни када је испуштен, нпр. *Попила је сок*, што недвосмислено доказује да је реч о структурној категорији која је у реченици отворена чак и када на том месту нема реализоване ниједне лексичке јединице (Пипер/Клајн 2013: 296).

Премда се наводи под (г) и (д) не дају применити на примере типа *Учити је неопходно* или *Сутра долази Анка*, то свакако не оспорава кључне диференцијалне црте наведене под (а), (б) и (в), које се све заједно свODE на то да је реч о условљеној позицији у конфигурацији с личним глаголом, при чему ова условљеност у српском језику не зависи од места у односу на лични глагол – *Лепо је путовати* и сл., што није случај са аналитичким језицима (Тоџанас Milivojević 1989: 13).

Важно помена јесте да граматички субјекат није део глаголске синтагме (Emonds 2000: 187), или је пак њен екстерни члан, говорећи у духу генеративне граматике (Eisenberg 2013: 285), што га ставља у оштру опозицију према свим другим члановима реченице који се несметано појављују у инфинитивним синтагмама, нпр. *рећи неком истину*, *наћи се после доручка на обали мора*, *изгледа ти свакоме једнако* итд. Ова специфичност долази отуда што у реченици једино граматичког субјекта нема без личног глагола (=предиката), што се може узети као аргумент да је у питању – допуна (Engel 2009: 138).

Конгруентна веза између субјекта и личног глагола или предиката јесте у основи стајалишта да су у питању централни реченични чланови, у својеврсном односу интердепенденције (Emonds 2000: 184), што свакако иде у прилог тези о посебности места субјекта (Eisenberg 2013: 285), али се опире начелима слеђеним у пројекционистичким теоријама где је у питању глаголски аргумент, допуна. А да се и поменута конгруентна веза на изванредан начин може релативизовати, или пак неутралисати, показују примери са неноминативним и клаузалним субјектом, нпр. *Много света је дошло*; *Радити с њим било је часно*; *Добро је да си дошао* итд., који с предикатом успоставља чисто граматичку конгруенцију – управни глагол је у неутралном облику, тј. у трећем лицу једнице (с. рода).

Напред није било више речи о значењу овог члана реченице, опет с добрим разлогом ако се имају у виду следећи примери: *Сутра стиже зима*; *Краси је сталоженост*; *Пита је припремљена*; *Снег је продужио распуст основцима*

итд. Говорити о вршиоцу радње, или агенсу, као о основном значењу граматичког субјекта има смисла само ако се пође од његове предодређености (Ристић 1999: 159), којој се пак опиру сви наведени примери, што је јасан показатељ да ово значење није део његових основних категоријалних обележја. Наравно, у дидактичке сврхе је оправдано субјекту доделити улогу носиоца ситуације (Станојчић/Поповић 2014: 236), мада бројна одступања намећу дилему о томе шта се субјектом у реченици саопштава. Вршилац радње или само појам о коме је реч? У том смислу неке одговоре на последње питање нуде функционални приступи језику, у којима се говори о степену приступачности појединих семантичких улога овој реченичној позицији као и о њиховој хијерархији (Dik 1997: 258, 262), при чему се различити метафорични сценарији у оквирима реченице не разматрају. Тако се субјекат узима само као једна од две перспективизационе варијанте, или тачке гледишта, која стоји у опозицији с објектом (Dik 1997: 63), што се изводи на основу трансформационих могућности реченице, нпр. *Сви су га напустили* и *Напуштен је од свих*.

Због свега реченога, приметно је да смо граматички субјекат дефинисали применом формалних и структурних критеријума, што и јесте сасвим логично, будући да је реч о прворазредној граматичкој категорији. Да ли се у дефиницији неретко укључује и значење, није тренутно од неког значаја, јер је то уобичајено у свим методички и дидактички конципираним текстовима. Али и не само у њима, јер могућност да се различита, а често и супротна, значења реализују на овој позицији (Алановић 2019), укључујући и она сирконстантна (нпр. *Снег*_{каузатор} *је продужио распуст*; *Факултет*_{прост. локализатор} *је место скупа кардиолога*; *Пролеће*_{врем. локализатор} *је време буђења природе*), пружа основ да се и сама категорија граматичког субјекта редифинише, осветљавајући притом више комуникативне и когнитивне факторе током језичкога стваралаштва.

На сасвим се другом пољу налазимо када је реч о семантичком субјекту.

2.2. *Семантички субјекат*. Већ сам састав овог термилошког израза открива да је реч о категорији семантичке структуре језика, који до данас није доживео пуну афирмацију у србистици, премда се неретко уводи као синоним за логички субјекат (Пипер/Клајн 2013: 297; Станојчић/Поповић 2014: 263).

Сасвим су другачије прилике у руској варијанти функционалне граматике (ФГ), посебно у Лењинградској школи, где се појмови семантичког субјекта и објекта, као два главна елемента означене ситуације, сагледавају у контексту дијатезе (Бондарко 2002: 590). У питању су, дакле, семантичке категорије које у језику налазе различите формалне изразе у структури реченице. Међутим, овде не можемо доследно пратити термилошки систем А. Бондарка, с обзиром на то да се у овом приступу појмом 'субјекта' настоје објединити све семантичке улоге које гравитирају семантичком субјекту (Бондарко 2002: 596–597) – посредни је категоријални комплекс сачињен од више микроулога, које, распоређујући се од центра ка периферији овог семантичког поља, означавају слабљење степена контроле и одговорности носиоца ситуације за саму радњу. С друге стране, у традицији Московске школе функционалне граматике уобичајенији је термин 'протагониста', који служи истој сврси – да обједини сродне семантичке улоге,

одређене карактером предиката и општим типом ситуације (Всеволодова 2000: 141–143), а најважније су агенс, егзистивент, експеривент, стихија, стимулус, каузатив, релант итд., чије је главно обележје да означавају исходиште означенога процеса, у најширем смислу.

Сличних покушаја је било и међу представницима других европских и америчких лингвистичких школа, а овде бисмо пажњу скренули на Роберта ван Валина и Рендија ла Пољу (Van Vallin/La Polla 1997), који говоре о актору као о макроулози, повезујући је са различитим типовима радњи и процеса. Основ за овакво схватање семантичких односа у реченици, нема никакве сумње, лежи у начину граматицизације главних учесника у ситуацији, где они агентивног типа (AGENT-type role) бивају у активу распоређени на позицију граматичког субјекта, док они пацијативног (или неагентивног [PATIENT-type role]) типа на позицију објекта (Van Vallin/La Polla 1997: 141). На овај начин, под окриљем макроулоге актора обједињене су сродне микроулоге, типа агенс, експеривент, реципивент, инструмент, сила и извор, које се у активу редовно реализују на позицији граматичког субјекта (Van Vallin/La Polla 1997: 140).

Као што видимо, у развоју падежне граматике (Fillmore 1968) могу се пратити барем две главне тенденције – прву, коју је обележила потрага за свим могућим семантичким улогама у језику, уз склоност да се посебно нотирају све значењске варијације, и другу, која је настојала да сродне улоге обједини у општије категорије, будући да понуђена појмовна и терминолошка решења нису била ни кохерентна ни оперативна (Welke 1988: 202–205). На тај начин се у пољу које припада семантичком субјекту, или актору, распоређују различите улоге, од којих су доминантне барем три основне – агенс, експеривент и егзистивент, које ћемо дефинисати по узору на Московску школу ФГ (Всеволодова 2000: 141–143), држећи се семантичке појмовне апаратуре.

Поменуте микроулоге, као што су агенс, експеривент и егзистивент, управо овим редоследом означавају слабљење контроле и одговорности делујућег лица у ситуацији, дакле њеног носиоца. А зашто је то тако? Агенс се везује за радње, експеривент за унутрашња стања а егзистивент за постојање појмова, нпр.: *Бојан је написао палачинке; Биљана се зауврвенела; Нема кола на улици.* Тако бисмо у најкраћим цртама ове три семантичке категорије могли скицирати на следећи начин:

(а) агенс је типични протагониста ситуације акционалног типа (кретања, говорења, мишљења и сл.), најчешће човек или друго живо биће, који какву радњу покрећу и контролишу, те за чију реализацију имају кључну одговорност (Всеволодова 2000: 142), нпр. *Ана је написала леп састав; Пас је појео кост;*

(б) експеривент је носилац стања, осећања или расположења, а углавном је реч о протагонисти стативних ситуација (Всеволодова 2000: 143), над којима нема пуну контролу и за које нема потпуну одговорност, где ову улогу подједнако врше различита жива бића, нпр. *Бојан се зауврвенео од стида; Дрво се осушило;*

(в) егзистивент је носилац постојања, а углавном је реч о протагонисти у егзистенцијалним ситуацијама, где се подједнако појављују и жива бића, и предмети, и ситуације (Всеволодова 2000: 141), нпр. *Није било никаквих проблема; На углу је стара кућа; Избио је грађански рат.*

Како ни у самој теорији дубинских падежа врло често нема превише кохеренције, на овом месту нећемо разматрати примере који се не уклапају у овај иделизован модел, што нам и није био циљ. Оно што јесте потребно, то је да се проникне у разлоге за ‘укрупњавање’ семантичких улога, тачније, обједињавање више микроулога у једну макроулогу.

Један од мотива који нису неважни свакако јесте и да се сама анализа учини оперативнијом, посебно у приликама када се не разматрају прелази и нијансе међу значењима. Други, далеко важнији, јесте и облик граматикализације појединих значења. Разуме се да је вид граматикализације значења један од основа да се различити појавни облици носиоца ситуације, тј. актора или семантичког субјекта, обједине, при чему не треба изгубити из вида да се међу јединицама граматичке и семантичке структуре језика веза успоставља на основу принципа предодређености или преференције. Тако, уколико би граматички субјекат био једино место реализације оног семантичког, не би било никаквог разлога бавити се системом семантичких улога. Ствари су, разуме се, сасвим другачије, а под тим мислимо да се семантички субјекат у реченици реализује на различитим позицијама – граматичког субјекта, логичког субјекта, директног и индиректног објекта, адвербијала и атрибута, нпр.:

- (1) *Бојана пече палачинке.*
- (2) *Страх га је летења.*
- (3) *Марка је ова вест много погодила.*
- (4) *Бојану је избор речи засметао.*
- (5) *Пред нама су велики изазови.*
- (6) *Дошао је приличан број посетилаца.*

Управо чињеница да се семантички и граматички ниво језичке структуре неретко повезују тако да у непосредне односе ступају јединице које не стоје у односу преференције или предодређености, оправдава приступ по којем се прави доследна разлика између граматичког и семантичког предиката, затим семантичког и граматичког субјекта итд. С друге стране, на исти начин и граматички субјекат преузима врло различита значења, али ако постоји доминантан модел граматикализације једне скупине значења, онда је разложно потражити један заједнички именитељ за све појединачне реализације. Тако, на пример, није увек лако повући јасну границу између агенса и експеријента, посебно што немамо поуздану ‘алатку’ да прецизно утврдимо степен контроле или одговорности носиоца ситуације за радњу или пак стање, нпр. *Чини ми се да је порастао; Пао је преко прага; Помислио је да је то крај за све; Погледао је на сат* итд. Последњи примери, сматрамо, дају могућност избора између агенса и експеријента јер је понекад тешко утврдити да ли се нешто чини свесно или несвесно, вољно или невољно, с јасним циљем или без њега, а приближавање једној или другој категорији зависи и од контекстуално реализованог значења. Штавише, у падежној граматици се говори и о слабљењу агентивног потенцијала субјекатског појма, у зависности од тога о каквом појму или о каквој радњи је

реч (Welke 1988: 203–204), нпр. *Ана је написала песму; Марко је нао са столице; Аутомобил се наслонио на ограду; Дрво прави лепу хладовину* итд., што значи да се изванредан агентивни потенцијал приписује и оруђима и различитим живим створовима, посебно онда ако се нико други не сматра одговорним за новонастале ситуационе околности.

Стога је сасвим разумљиво зашто дефиниција семантичког субјекта не садржи податак о његовим формалним одликама, за које важи да нису устаљене, на исти начин на који није устаљено ни значење граматичког субјекта. Без обзира на то, веза између граматичког и семантичког субјекта јесте у домену очекиваности, посебно у активним реченицама. Но, субјекатски карактер једне и друге категорије у вези је и с њиховом важношћу, како у процесу комуникације тако и за формулисање значењских садржаја.

Као што смо на почетку ове секције рекли, у појединим се приступима појмови семантичког и логичког субјекта третирају као термилошке варијанте за означавање исте језичке појаве (Пипер/Клајн 2013: 297; Станојчић/Поповић 2014: 263), а у питању је вршилац радње, носилац особине и сл. Иако је логички субјекат категорија традиционалне граматике, у наставку ћемо указати на његову специфичну позицију у језичком систему, за коју би смо могли рећи да је у пресеку граматике и семантике. За овакав став упориште налазимо у његовим категоријалним специфичностима.

2.3. *Логички субјекат*. Као појам дубоко укореван у србистичкој традицији, скоро да га и није потребно посебно објашњавати – логички субјекат се доводи у везу са реченицама у којима или нема граматичког субјекта, дакле бесубјекатским или имперсоналним (*Сева ми у крстима*), или пак граматички субјекат не идентификује вршиоца радње, носиоца стања, осећања или доживљаја (*Она ми се баи свиђа*). На овај начин смо идентификовали барем две важне околности реализације логичког субјекта, једну граматичку и једну семантичку, а које подразумевају да га срећемо у реченичним конструкцијама у којима се семантички субјекат не појављује у форми граматичког субјекта, ако такав уопште и постоји. Зато Љ. Поповић наводи да је у питању „именичка јединица којом се означава носилац ситуације, али да то није прави субјекат”, док потом прецизира и да стоји у зависном падежу (Станојчић/Поповић 2014: 263–264). На формална и значењска обележја логичког субјекта пажњу скреће и П. Пипер, наводећи да стоји у генитиву, дативу или акузативу (Пипер/Клајн 2013: 297–298), чиме се формална и дистрибуциона својства ове јединице ограничавају, што има битних реперкусија на њен граматички статус у српском језику. Међутим, српски језик није никакав изузетак у погледу начина обележавања носиоца ситуације у имперсоналним реченицама (Lazard 1994: 141), нпр. нем. *Es ist mir kalt*; фр. *Il me faut travailler*; енгл. *It seems to me to be perfectly good*. Сличне категорије се могу пронаћи и у другим језицима, у чијим лингвистичким традицијама, уз граматички субјекат, nailазимо и на логички, и на семантички, и на психолошки (Eisenberg 2013: 279; Halliday/Matthiessen 2014: 79).

На основу ранијих навода примећујемо да логички субјекат, у поређењу са

оним семантичким, није чисто семантичка категорија јер има специфичан облик граматикализације у српском језику. И не само у њему. С друге стране, за разлику од граматичког, који је увек у номинативу, логички субјекат нема један сталан морфолошки облик у којем се појављује, што не значи да је његова форма слободна. Напротив, она зависи од лексичкосемантичких обележја управног глагола или пак предиката, што нас води закључку да је његова реализација у домену лексички регулисане валентности. Тако, на пример, у реченицама типа *Страх ме је летења*, акузатив логичког субјекта је незаменљив другом формом, и још је обавезан у структури реченице. Мање обавезан је датив у примерима типа *Овде ми је хладно*, премда не показује склоност ка алтернацији с другим падежним формама, што даје важан податак о његовом месту у структури реченице. У том смислу је корисно сачинити и неки оквирни инвентар глаголских речи и конструкција које везују логички субјекат, у имперсоналним и персоналним реченичним обрасцима (в. субјекатски генитив, датив и акузатив у: Антонић 2005: 128–129, 177–181, 196–197), што ће нам боље осветлити његов значењски садржај, а то су:

(а) медијални глаголи са значењем афективних и физиолошких стања, типа *допадати се* (+ $D_{лс}$), *свиђати се* (+ $D_{лс}$), *досадити* (+ $D_{лс}$), *дозлогрдити* (+ $D_{лс}$), *замирисати* (+ $D_{лс}$); *болети* (+ $A_{к_{лс}}$), *жигати* (+ $A_{к_{лс}}$) итд.;

(б) сативни глаголи као *накупити се* (+ $\Gamma_{лс}$), *нагомилати се* (+ $\Gamma_{лс}$), *наталожити се* (+ $\Gamma_{лс}$) итд.;

(в) глаголи субјективног става и оцене, попут *изгледати* (+ $D_{лс}$), *чинити се* (+ $D_{лс}$) итд., те сродне копулативне прилошке конструкције, типа *бити касно / рано* (+ $D_{лс}$) итд.

(г) модални глагол *требати* (+ $D_{лс}$) и модалне конструкције с глаголима физиолошких и других процеса, у *се*-пасиву или у имперсоналној *се*-форми, као што су *јести* (+ $D_{лс}$), *спавати* (+ $D_{лс}$), *задремати* (+ $D_{лс}$), *повраћати* (+ $D_{лс}$), *ићи* (+ $D_{лс}$), *путовати* (+ $D_{лс}$), *причати* (+ $D_{лс}$) итд., те с копулативним глаголима типа *бити потребно / важно / нужно* (+ $D_{лс}$) и сл.;

(д) фактивни глаголи повремених дешавања као *десити се* (+ $D_{лс}$), *догодити се* (+ $D_{лс}$) итд.;

(ђ) егзистенцијални глаголи *бити* (+ $\Gamma_{лс}$) и *имати* (+ $\Gamma_{лс}$);

(е) копулативне прилошке конструкције субјективног доживљаја атмосферских и других околности, типа *бити хладно / лепо / пријатно / досадно / жао* (+ $D_{лс}$) итд.;

(ж) копулативне именске конструкције субјективног доживљаја или реакције на атмосферске и друге околности као *бити зима* (+ $D_{лс}$) / *мука* (+ $D_{лс}$) / *брига* (+ $A_{к_{лс}}$) / *блам* (+ $A_{к_{лс}}$) / *страх* (+ $A_{к_{лс}}$) / *стид* (+ $A_{к_{лс}}$) / *жал* (+ $A_{к_{лс}}$) итд.

Оно што овај краatak попис типичних граматичких образаца показује јесте да смо незанемарљив број примера са акузативом изоставили, попут *Гребе ме грло*; *Гуши ме кашаљ*; *Мучи га стомак*; *Овде нас више ништа не задржава* итд. (в. Антонић 2005: 196), али и с инструменталом и локативом, попут *С његовим здрављем је пошло набоље* и *Побледела је у лицу* (в. Антонић 2005: 238, 274). С обзиром на то да се у нашој синтаксичкој традицији појам

субјекатског падежа заснива, између осталог, и на трансформационом правилу по којем се одређени зависни падеж може превести у номинатив граматичког субјекта, од којег је и изведен (Фелешко 1995: 154), са мање или више преоблика у реченици, лако се да разумети изведена класификација, што нас пак доводи пред следећу дилему: Да ли наведени примери са субјекатским акузативом, инструменталом и локативом могу да се посматрају као логички субјекти? Сматрамо да не могу, при чему аргумент за овај став не налазимо у значењским већ у граматичким одликама ових конструкција. Наиме, није тешко докучити да су примери *Гребе ме грло*; *Гуши ме кашаљ*; *Мучи га стомак*; *Овде нас више ништа не задржава* уобличени поступком укидања семантичке транзитивности глагола, што значи да се поменуте конструкције постављају као семантички деривати у односу на одговарајуће изходне моделе попут: *Гребе ме дете по лицу*; *Гушио ме незнанац*; *Мучи га наставник*; *Овде нас нико не задржава* итд. Ако се последње има у виду, очигледно је да уклањањем агенса са позиције граматичког субјекта једино преостало ангажовано лице постаје носилац ситуације, без обзира на то што је уведено формом објекта управног глагола. Тако закључујемо да је секундарна 'субјектизација', или 'агентизација', акузатива непосредан резултат деагентизације субјекта, што срећемо у бројним примерима заснованим на персонификацији као продуктивном метафоричном поступку (Wildgen 2008: 82), нпр. *Шта нам говори овај податак?* итд.

Ако пак узмемо примере с инструменталом и локативом, примећујемо да су у питању граматички обрасци коју укључују компоненту социјативности и локативности, при чему социјативна конструкција тек на нивоу атрибута може увести податак о лицу као носиоцу својства, нпр. *С његовим здрављем иде најбоље* и *С њим нешто није у реду*. Осим тога, и социјативна и локативна конструкција показују изванредан степен заменивости, што упућује на то да нису у питању чврсто граматикизоване унутарреченичне везе, нпр. *С њим је све у реду* → *Код њега је све у реду* или *У Србији је све у реду* → *Код њих је све у реду* → *Тамо је све у реду* итд., упркос томе што се међу овим варијантама запажа постојање мањих или већих значењских нијанси. У истом се светлу морају сагледати и бројни примери с примарно просторним конструкцијама, као што су *Ова вест је стигла и до нас*; *Од њега потиче овај трач*; *Преко њега сам ово сазнала*; *Пред нама су велики изазови*; *Ова мука је за нама* итд., које су резултат транспозиције просторног у непросторно значење, овде у – агентивност. Међутим, с обзиром на то да је реч о граматичким обрасцима којима се примарно означавају друга, са агентивношћу мање или више блиска значења, њих није оправдано сврстати у категорију логичког субјекта – у питању су само различити граматички изрази семантичког субјекта, развијени слабљењем или укидањем основног конструкционог значења.

На сличан начин третирамо и тзв. агентивну допуну (Mrazović 2009: 111), или одредбу (Станојчић/Поповић 2014: 267), у пасивним реченицама, попут *Заборављен је од свих*. Иако се у први мах чини да ова конструкција одговара профили логичког субјекта, ствари ипак стоје другачије. С обзиром на то да је пасив граматички дериват, у питању је специфичан и алтернативан начин увођења информација о ситуацији и учесницима у њој, при чему су, осим морфолошког лика предиката, трансформацијом обухваћене две структурне позиције

– граматички субјекат и директни објекат. Пасивна трансформација подразумева померање учесника ситуације са позиције објекта активне реченице на место субјекта пасивне, док субјекатски појам активне реченице бива искључен из реченичног оквира или уведен генитивном, односно инструменталном формом – *Мост се одавно гради; Он је заборављен од свих; Село је опкољено војском* итд. Ово кратко подсећање на формално-значењска обележја пасивне реченице послужило нам је да истакнемо да је пасив, у најужем смислу гледано, граматички образац, а то онда значи и да је агентивна допуна непосредан корелат субјекта активне реченице, што важи и у околностима када овај последњи не означава агенс радње, нпр. *Мржња га је заслепела* → *Заслепљен је мржњом* и сл. Дакле, агентивна допуна је средство граматикализације првог логичког аргумента предиката у пасивној реченици, чији је примарни граматички израз у активу – субјекат. Због чврсте трансформационе везе с граматичким субјектом агентивна допуна не показује својства типична за логички субјекат. Штавише, колико је граматички субјекат место где се наводи информација о вршиоцу радње у активу, толико је то и агентивна допуна у пасивним конструкцијама.

На самом крају, говорећи у духу теорије валентности, закључујемо да је логички субјекат допуна неноминативног типа, која чини десну валентност глагола и која се појављује у три облика – у генитиву, дативу или акузативу, нпр. *Има света на улици; Позлило им је; Страх га је летења* итд. Напред је указано у који тип структуре се, обавезно или опционо, логички субјекат укључује, што свакако не доводи у питање његов допунски карактер. Осим тога, реализација логичког субјекта не искључује могуће присуство граматичког субјекта у реченици, а разлога су барем четири:

- (а) граматички субјекат чини леву а логички субјекат десну валентност глагола;
- (б) само граматички субјекат стоји у конгруентној вези с предикатом;
- (в) граматички субјекат је резултат категоријалне рекције, те је увек у номинативу именске речи;
- (г) логички субјекат је резултат лексичке рекције, те зато нема једну граматичку форму у српском језику.

3. Закључак

У овоме раду смо настојали да на примеру три језичке категорије расправљамо о вези између форме и значења језичких јединица, те о томе у којој мери овако успостављен однос утиче на позиционирање граматичких категорија у језичком систему српскога језика.

Сматрали смо да је за достизање постављенога циља било нужно узети категорију која се испољава и на граматичком и на семантичком нивоу језичке структуре, у чему нам је од велике користи било и њено именовање – граматички субјекат и семантички субјекат. Без обзира на то што је реч о јединицама које припадају различитим плановима, међу њима постоји вишеструка веза, заснована пре свега на логичкој организацији реченице. Наиме, граматички субјекат је основни или типични израз семантичког субјекта у активу, што нас пак не ослобађа обавеза да једну

дефинишемо применом граматичких а другу семантичких критеријума, што смо у раду и учинили, тим пре што се семантички субјекат не среће само на позицији граматичког, а граматички не означава само онај семантички.

Овим двома јасно разграниченим категоријама смо додали и трећу, а то је логички субјекат, који смо сместили у поље пресека између граматичког и семантичког система, а разлог је једноставан – док граматички субјекат може преузети врло различита значења, дотле је логички субјекат граматички израз семантичког субјекта, углавном у имперсоналним реченицама. Овај закључак смо утемељили на његовим формалнограматичким и значењским обележјима, која су нас учврстила у уверењу да је у питању допуна уведена као резултат лексичке реакције глагола. Применом истих критеријума показали смо да сродне категорије, попут агентивне допуне у пасиву и других субјекатских падежа, не задовољавају услове да их сматрамо обликом логичког субјекта, што доказује да се у језику користе различите стратегије за уобличавање одређеног значења, које неретко откривају обрасци граматикализације.

Цитирана литература

- Алановић, Миливој. Каузативност – манипулативност: од концепта ка форми. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 2011.
- [Alanović, Milivoj. *Kauzativnost – manipulativnost: od koncepta ka formi*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 2011]
- Алановић, Миливој. „Еволуција начела структурне организације реченице у српској лингвистици”. Научни састанак слависта у Вукове дане 45/1, 2016: 39–49.
- [Alanović, Milivoj. „Evolucija načela strukturne organizacije rečenice u srpskoj lingvistici”. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane 45/1*, 2016: 39–49]
- Алановић, Миливој. О допунама и допуњавању у српском језику. Нови Сад: Филозофски факултет, 2019.
- [Alanović, Milivoj. *O dopunama u srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2019]
- Алановић, Миливој. „Значења граматичког субјекта”. Научни састанак слависта у Вукове дане 48/1, 2019: 41–51.
- [Alanović, Milivoj. „Značenja gramatičkog subjekta”. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane 48/1*, 2019: 41–51]
- Антонић, Ивана. „Синтакса и семантика падежа”. [У:] М. Ивић (ред.) Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Сreto Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. Синтакса савременога српског језика. Проста реченица. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 2005, 119–344.
- [Antonić, Ivana. „Sintaksa i semantika padeža”. [U:] M. Ivić (red.) Predrag Piper, Ivana Antonić, Vladislava Ružić, Sreto Tanasić, Ljudmila Popović, Branko Tošović. *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU – Beogradska knjiga; Novi Sad: Matica srpska, 2005, 119–344]
- Белић, Александар. Општа лингвистика (прир. Милка Ивић). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
- [Belić, Aleksandar. *Opšta lingvistika (prir. Milka Ivić)*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1998]

- Бондарко, Александр В. Теория значения в системе функциональной грамматики: на материале русского языка. Москва: Языки славянской культуры, 2002.
- [Bondarko, Aleksandr V. Teorija značenija v sisteme funkcional'noј grammatiki: na materiale russkogo jazyka. Moskva: Jazyki slaviānskoј kul'tury, 2002]
- Всеволодова, Майя. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. Москва: МГУ, 2000.
- [Vsevolodova, Maјia. Teorija funkcional'no-kommunikativnogo sintaksisa. Moskva: MGU, 2000]
- Пипер, Предраг, Иван Клајн. Нормативна граматика српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- [Piper, Predrag, Ivan Klajn. Normativna gramatika srpskog jezika. Novi Sad: Matica srpska, 2013]
- Ристић, Стана. „Категорија очекиваности у неким граматичким и лексичким јединицама”. Научни састанак слависта у Вукове дане 28/2, 1999: 159–166.
- [Ristić, Stana. „Kategorija očekivanosti u nekim gramatičkim i leksičkim jedinicama”. Naučni sastanak slavista u Vukove dane 28/2, 1999: 159–166]
- Ружић, Владислава. „Проста реченица као синтаксичка целина”. [У:] М. Ивић (ред.) Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Сreto Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. Синтакса савременога српског језика. Проста реченица. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 2005, 477–571.
- [Ružić, Vladislava. „Prosta rečenica kao sintaksička celina”. [U:] M. Ivić (red.) Predrag Piper, Ivana Antonić, Vladislava Ružić, Sreto Tanasić, Ljudmila Popović, Branko Tošović. Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica. Beograd: Institut za srpski jezik SANU – Beogradska knjiga; Novi Sad: Matica srpska, 2005, 477–571]
- Станојчић, Живојин, Љубомир Поповић. Граматика српског језика за гимназије и средње школе. Београд: Завод за уџбенике, 2014.
- [Stanojčić, Živojin, Ljubomir Popović. Gramatika srpskog jezika za gimnazije i srednje škole. Beograd: Zavod za udžbenike, 2014]
- Стевановић, Михаило. Савремени српскохрватски језик II. Београд: Научна књига, 1979.
- [Stevanović, Mihailo. Savremeni srpskohrvatski jezik II. Beograd: Naučna knjiga, 1979]
- Фелешко, Казимјеж. Значења и синтакса српскохрватског генитива. Нови Сад: Матица српска; Београд: Вукова задужбина – Орфелин, 1995.
- [Feleško, Kazimjež. Značenja i sintaksa srpskohrvatskog genitiva. Novi Sad: Matica srpska; Beograd: Vukova zadužbina – Orfelin, 1995]
- Carnie, Andrew. Modern Syntax. A Course Book. Cambridge: CUP, 2011.
- De Sosir, Ferdinand. Opšta lingvistika. Beograd: NOLIT, 1969.
- De Sosir, Ferdinand. Spisi iz opšte lingvistike (prir. Buke, Simon, Rudolf Engler, Antoanet Vel). Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004.
- Dik, Simon C. The Theory of Functional Grammar. Part 1: The Structure of the clause. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1997.
- Eisenberg, Peter. Grundriss der deutschen Grammatik. Band 2: Der Satz. Stuttgart: Metzler, 2013.
- Engel, Ulrich. Syntax der deutschen Gegenwartssprache. Berlin: ESV, 2009.
- Eroms, Hans-Werner. Syntax der deutschen Sprache. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2000.
- Fillmore, Charles J. “The Case for Case”. [In:] E. Bach, R. T. Harms (eds.) Universals in Linguistic Theory. New York: Holt, Rinehart and Wilson, 1968, 1–88.
- Goldberg, Adele E. Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1995.
- Halliday, M. A. K., & C. Matthiessen. Halliday's Introduction to Functional Grammar (4th ed.). Oxon: Routledge, 2014.

- Lazard, Gilbert. *L'Actance*. Paris: PUF, 1994.
- Mrazović, Pavica. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- Philippi, Jule, Michael Tewes. *Basiswissen Generative Grammatik*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co, 2010.
- Silić, Josip, Ivo Pranjković. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 2007.
- Thompson, Geoff. *Introducing Functional Grammar*. London: Arnold, 2004.
- Točanac Milivojević, Dušanka. *Propositions, phrases et text – Syntaxes de la phrase française*. Novi Sad: Jezičke studije ISJK – Univerzitet u Novom Sadu, 1989.
- Welke, Klaus M. *Einführung in die Valenz- und Kasustheorie*. Leipzig: Bibliographisches Institut, 1988.
- Wildgen, Wolfgang. *Kognitive Grammatik. Klassische Paradigmen und neue Perspektiven*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2008.
- Van Valin, Robert D. Jr., Randy J. Lapolla. *Syntax: structure, meaning and function*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Milivoj Alanović

STRUCTURAL-SEMANTIC TRIANGLE: GRAMMATICAL, LOGICAL AND SEMANTIC SUBJECT

Summary

In this paper, we discussed the relationship between the form and meaning of language units on the example of three language categories, and the extent to which such relationship affects the positioning of grammatical categories in the language system of the Serbian.

In order to achieve this goal, it was necessary to analyse a category that manifests itself at the grammatical and semantic level of the language structure – grammatical subject and semantic subject. Regardless of the fact that these are units that belong to different plans of language, there is a multiple connection between them, based primarily on the logical organization of the sentence. Despite the fact that the grammatical subject is the basic or typical expression of the semantic subject in the active voice, there is a need to define it by applying grammatical criteria. On the other hand, since the semantic subject does not appear exclusively in the form of grammatical subject, it should be defined only by applying semantic criteria.

To these two clearly distinctive categories we have added a third, which is the logical subject, which we placed in the field of intersection between grammatical and semantic system, and the reason is following – while the grammatical subject can have very different meanings, the logical subject is a grammatical expression of a semantic subject, mostly in impersonal sentences. We based this conclusion on its formal-grammatical and semantic features, which strengthened our belief that this type of complement is integrated as a result of the lexical valency of the verb. By applying

the same criteria, we have shown that related categories, such as the agentive complement in the passive voice and other subject-type cases, do not meet the criteria to be considered as logical subjects, which proves that the speakers use different strategies in language to create certain meanings.

Keywords: Serbian, gramatical subject, semantic subject, logical subject.